

Владимир М. Вулетић¹
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за социологију
Београд (Србија)

УДК 316.324.8:329.11"20"
141.7"20"
Оригинални научни рад
Примљен 25/05/2019
Измењен 04/07/2019
Прихваћен 04/07/2019
doi: [10.5937/socpreg53-21883](https://doi.org/10.5937/socpreg53-21883)

ГЛОБАЛНИ НЕОКОНЗЕРВАТИВНИ ЗАОКРЕТ²

Сажетак: У тексту се заступа теза да је неоконзервативизам глобални одговор, а не узрок кризе савременог светског капиталистичког система. Постављају се теоријски основи за тезу да се неоконзервативизам јавља увек када је капитализам угрожен, а да је криза из 2008. године представљала само врх леденог брега који је упозорио на озбиљност структурне кризе капитализма. У том смислу неоконзервативизам представља идеолошко-политички покушај да се очувају постојећи односи моћи у светском капиталистичком систему који су нарушени убрзавањем процеса глобализације.

Кључне речи: *неоконзервативизам, неолиберализам, популизам, капитализам.*

Увод

Полазна претпоставка у овом тексту је да неоконзервативизам, који се често повезује са „ауторитарним популизмом” као политичким обликом кроз који се се ова идеолошка оријентација најчешће испољава, није узрок кризе савременог светског система, већ један од одговора на кризу капитализма која је, услед убрзања процеса глобализације захватила и његов (досадашњи) центар.

У том смислу, овај текст има и полемички карактер јер проблематизује раширену тезу да је неоконзервативизам као десни политички пројекат блиско повезан са популизмом усмерен на поткопавање темеља либералне државе и либерално-демократског политичког поретка. Овде се не доводи у питање теза да неоконзервативизам, у извесној мери, угрожава постојећи политички систем, већ се тврди да је он доминантно усмерен на заштиту и јачање темеља капитализма. Неоконзервативизам, то је основна теза, представља само другачији огртач, ткан од грубљег штофа у односу на свилену либералну одору, али у основи има исту функцију као и (нео) либерализам да легитимише постојећу економску структуру.

---

¹ vlada.vuletic@gmail.com

² Рад је настао у оквиру пројекта „Изазови нове друштвене интеграције у Србији - концепти и актери” (ОИ 179035) који спроводи Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Београду

Несумњиво да на идеолошком плану неоконзервативизам представља политички изазов (нео)либерализму и полиархији³ који су готово четири деценије релативно успешно одговарали захтевима глобалног капиталистичког система. Међутим, фокусирање на садржај ове идеолошке борбе, ништа не говори о разлозима због којих се она води, као ни о разлозима из којих неолиберална хегемонија после четири деценије губи примат.

Поред тога, фокусирањем пажње на сукоб између неолиберализама и неоконзервативизма губе се из вида алтернативни идеолошки дискурси. Наиме, осим неолиберализама и неоконзервативизма, у идеолошко-политичкој арени могуће је препознати и различите облике социјалистичке, тачније социал-демократске идеологије која свој израз налази у заговарању (нео)конзијанске политичке економије и демократије високог интензитета. Важно је истаћи да, упркос међусобним разликама, ове три идеологије деле иста базична уверења о пожељним начинима редистрибуције економске и политичке моћи у оквиру капиталистичког система. Све три, наиме, заговарају тржишну привреду засновану на доминацији приватног власништва и представничку демократију као облик политичког представљања и стицања власти.

Насупрот овим системским идеологијама, у политичкој арени могуће је идентификовати и две антисистемске идеологије које доводе у питање економске, односно политичке основе капитализма. Реч је о, с једне стране, крајње левим идеологијама које се противе тржишној привреди заснованој на приватном власништву и, с друге стране, крајње десним идеологијама које првенствено доводе у питање демократију као политички темељ на коме почива савремени капиталистички систем.

Криза из 2008. године обелоданила је структурне проблеме капитализма и поткопала доминацију неолибералне идеологије доводећи у питање њену легитимизацијску улогу. Захтеви за прерасподелом богатства постали су све гласнији, а теме као што су друштвене неједнакости добиле су свој академски и јавни публицитет (Stiglitz, 2015, Piketty, 2015, Milanović, 2016). Истовремено, јачају радикални покрети који кризу повезују са слабостима економског и политичког система, а њено превазилажење виде у захтевима за напуштање тих темеља.

Неоконзервативизам у таквој ситуацији има двоструку улогу. С једне стране, он је брана јачању радикално десних покрета, а са друге треба да обезбеди функционисање система без уступака који би подразумевали прерасподелу друштвеног богатства⁴. Те циљеве покушава да постигне премештањем поља политичке борбе на геополитички план.

Шта је неоконзервативизам

Неоконзервативизам није нова идеологија. Први пут се помиње крајем шездесетих и почетком седамдесетих година XX века као одговор на студентски по-

³ У овом тексту ћемо користити назив полиархија уместо распрострањеног израза демократија на начин на који га је дефинисао Виљам Робинсон (Robinson, 2012). Основна карактеристика овог система је да народ има могућност да прихвати, или одбије оне који њиме треба да владају (Robinson, 2012, str. 69).

⁴ Персонализацију ове поделе илуструју кандидати на председничким изборима у САД 2016. Хилари Клинтон представљала је неолиберални одговор на кризу, Бени Сандерс социјалдемократски, а Доналд Трамп неоконзервативни.

крет 1968. године. Тада, као и сада, то је био покушај да се класична конзервативна схватања прилагоде савременом капиталистичком поретку кроз повезивање са одређеним либералним гледиштима и кроз наглашавање оних елемената традиције који су и данас општеприхватљиви.

Неоконзервативизам се испољава у политичкој арени као политичка опција која хоће да учествује у решавању практичних проблема друштва, посебно у време криза, а у идеолошкој арени као поглед на свет који тежи да оствари културну хегемонију. У том смислу он се не разликује од других политичко-идеолошких ставовишта.

Оно по чему се разликује је садржај идеолошке позиције. Треба одмах истаћи да је неоконзервативизам у економској сфери веома сличан (нео)либерализму. Међутим, када је реч о политичким, културним или етичким питањима он у први план истиче традиционализам, односно оне његове елементе као што су: национализам, поштовање религије и истицање значаја ауторитета и јавне подршке ауторитету. Као што је, посматрајући Немачку, истакао Хабермас неоконзервативизам је компромис традиције и модерне (Habermas, 1983). Клаус Офе сличну мисао претаче у формулу: неоконзерватизам = *homo economicus* у либерално-капиталистичком друштву + религија + национализам (Offe, 1987).

Када је реч о погледу на савремени свет неоконзервативизи сматрају да је актуелна криза, пре свега, криза ауторитета, вођства, односно елита и институција, што укупно гледано угрожава темеље друштвене стабилности па чак и самог светског поретка. Криза се, пре свега, види као морална и културна, односно као криза вредности. Зато је нагласак на промени свести, вредности и понашања, а не на промени привредног (капиталистичког) система (Vuletić, 2008, стр. 13-24).

Дакле, треба мењати људе, а не систем који је *ишак* какав *јесће*, односно као нешто што се узима као датост, а не као нешто што треба мењати у складу са сумњивим и неиспитаним визијама будућности.

У том смислу неоконзервативци задржавају класични конзервативни став да кључну улогу у друштвеном животу треба да има политичка елита, а не грађани или маса која се схвата, пре свега, као објект идеологизације, а не као субјект политике. Из тог разлога, посебно се наглашава улога вођства и ауторитета.

Међутим, оно што треба истаћи, јер у политичком смислу чини суштинску разлику у односу на традиционални конзервативизам, јесте да неоконзервативци не мобилишу становништво за реализацију традиционалистичких циљева, већ покушавају да имобилишу становништво како би га претворили у објект владања у циљу реализације прагаматских циљева. На том трагу треба препознати и обратити пажњу на суштинску разлику између неоконзервативизма и других, посебно крајње десних политичких опција (Milardović, 1987). За неоконзервативног лидера народ није актер реализације постављених циљева. Вођа и народ нису једно. Постоји наглашен јаз између активне елите и имобилисане масе (народа). Насупрот томе, код већине крајње десних политичких покрета вођа и народ су нераскидива активна целина без којих је немогуће реализовати постављене циљеве. За неоконзервативни поглед, идеалну ситуацију представља атомизовани појединац који није политички активан, осим као део бирачког тела. У екстремно десним визијама постоје само народ и држава, а појединац се може сагледати тек као део народа односно

снопа појединаца. Даље, за крајњу десницу карактеристична је оданост узвишеној идеји, док је за неоконзервативизам важнији прагматизам у постизању *ad hoc* постављених циљева. На крају, али не мање битно, ауторитарни популизам „као специфична форма капиталистичке државе – за разлику од екстремне деснице задржава, мада не нужно све, већину формалних представничких институција, а истовремено је у стању да обезбеди народну подршку” (Offe, 1987). Насупрот томе, екстремна десница изазива и доводи у питање представничке институције.

Упркос наведеним разликама у актуелној идеолошкој борби постоји настојање, посебно неолиберала, да се неоконзервативни ауторитаризам представи као облик екстремне деснице из разлога који нису теоријски оправдани. Заправо, по много чему, а посебно у економској оријентацији, неоконзервативци су слични либералима. Хабермас, на пример, сматра да значајан корпус у неоконзервативном табору чине разочарани либерали (Habermas, 1983) јер између једнакости и слободе радије бирају слободу уз образложење да једнакост води ка хомогенизацији која води у тоталитаризам и немогућност избора. Та веза са либерализмом је посебно изражена у САД, где амерички неоконзервативци крајем прошлог века, али и данас себе доживљавају као радикалне либерале који са нових позиција бране темељне вредности либерализма од оних који су их корумпирани и узурпирани (Habermas, 1983).

Као што смо видели није лако јасно одредити идеолошку позицију неоконзервативизма. Међутим, још је теже представити њихове практичне политичке циљеве јер они, као што је речено, више зависе од конкретних услова и околности у којима се налазе поједине државе него од идеолошки и вредносних оријентира. Историјски посматрано, неоконзервативизам се јавља крајем шездесетих и почетком седамдесетих XX века у САД. Тада је представљао противпокрет и реакцију на захтеве нових, посебно контракултурних левих покрета, односно такозване нове левице која се залагала за заштиту сиромашних, демократизацију у образовању, расну интеграцију, пацифизам, антимилитаризам, радикални феминизам, ублажавања казнене политике, неограничену слободу медија итд (Habermas, 1983).

Двадесетак година касније, крајем кратког XX века и почетком новог миленијума основни циљеви неоконзервативизма у САД могли би се сажети на следећи начин: јачање војне моћи САД; јачање антикомунизма; одбацавање економских и политичких захтева Трећег света (посебно у Светској трговинској организацији); обнова традиционалних моралних вредности; залагање за „државу радиности” насупрот „држави благостања”.

Данас неоконзервативизам наступа истицањем у први план националних интереса, а легитимише се борбом за наводну заштиту од спољних фактора, било да су у питању мигранти или друге државе попут Кине, Русије, Ирана, или Запада итд.

Ако ове циљеве упоредимо са циљевима који су неоконзервативци заступали у било којој другој земљи, разлику видимо само у истицању локалних специфичности док су основне теме суштински веома сличне.

Неоконзервативизам се данас често повезује са помодним појмом популизам. Овај појам је нагло постао популаран након победе Доналда Трампа и Брегзита 2016. године. Истовремено, он је добио негативну вредносну конотацију у доминантном либералном кључу па се често користи у идеолошкој и дневно-политичкој бор-

би, што отежава процену његовог сазнајног домета. Посебан проблем представља спор око његовог теоријског одређења. Осим што, како истиче Муде (Mudde, 2018), постоји сагласност да овај појам упућује на супротстављеност између доброг народа и зле елите, још увек нема сагласности да ли је реч о идеологији (Mudde, 2004), политичком дискурсу (Canovan, 2005), или специфичној политичкој стратегији, односно стилу (Weyland, 2003). Највише муке, међутим, задаје његово повезивање са десним идеологијама и покушај да се доведе у питање његов демократски потенцијал.

Муде овај проблем решава тако што сматра да је идеја демократије као владавине већине данас хегемона идеја, али да је доведена у питање либерална демократија која осим владавине већине подразумева и права мањине, владавину права и поделу власти (Mudde, 2018). Управо чињеница да је одлика десног екстремизма довођење у питање демократије – као што је то био случај у првој половини 20. века, ствара основ за раздвајање десног популизма и радикалне или екстремне деснице, која чак и не мора бити популистичка.

Поред тога, у новијим радовима Муде развија идеју да популизам не само да не мора бити искључиво десничарски, већ не мора нужно бити ни погубан за демократију. С обзиром да популизам схвата као (танку) идеологију, он сматра да попут других идеологија и популизам може бити подстицајан за демократију као њен коректив. Штавише, претња за демократију, више долази од нативизма него од популизма⁵.

Актуелност неоконзервативизма данас

За одговор на питање због чега је неоконзервативизам данас поново политички релевантан потребно је поћи од уводне премисе да неоконзервативизам обично јача у периодима криза капитализма.

Из тога не треба, наравно, извући закључак да је неоконзервативизам једини, или најадекватнији, а не нужно ни најпопуларнији одговор на кризу. Теза која се овде заступа је да се, у овом тренутку, релативно артикулисани одговори на кризу могу класификовати на три системске и две антисистемске политичке опције⁶.

Системски одговори

Неолиберални одговор тврди да је криза последица недовољно доследног придржавања неолибералних принципа и да је излаз из кризе могућ уколико се предузетници ослободе државних ограничења и намета који отежавају њихово пословање. Поједностављено речено, мањи порези значе веће профите, а они омогућавају више стопе инвестиција које воде повећању производње, а тиме и запослености. Виша стопа запослености води већој потражњи и мањим издвајањима за социјалне потребе, па нема ни потребе за повећањем пореза. Резултат овакве политике је вин-вин сценарио у коме су сви на добитку. Досадашњи ефекти ове политике сведоче, међутим, да иницијални трошак изласка из кризе морају да плате нижи друштвени слојеви како би се акумулирали профити. Проблем је, што упркос

⁵ У Мудеовој теорији нативизам је револт „домородаца” против „дошљака” док је популизам побуна унутар „домородаца” (Mudde and Kaltwasser, 2017).

⁶ Израз системски овде подразумева оне опције које се залажу за проналажење изласка из кризе у оквиру датог капиталистичког система.

вишедеценијском стагнирању зарада запослених које траје од почетка деведесетих (Milanović, 2016), систем није одговорио на предвиђени начин већ је запао у кризу.

Други, реформистички одговор у основи се ослања на неокензијанско схватање економије. Кључ за излазак из кризе види се у прерасподели богатства, посебно кроз различите видове опорезивања најбогатијих слојева друштва. Циљ је да се омогући већа потрошња нижих друштвених слојева што би довело до повећања потражње чиме би се дао подстицај за већу производњу. Тиме би се истовремено повећао ентузијазам становништва и смањило незадовољство које води јачању антидемократских тенденција. Непосредни терет изласка из кризе према овом „рецепту” требало би у највећој мери да снесе најбогатији слојеви (Krugman, 2010; Stiglitz, 2015; Piketty, 2015). То је и основни проблем овог приступа, јер идеолошка хегемонија и политичка моћ зависе од финансијске потпоре коју могу дати само најбогатији. Њихов интерес несумњиво није да јачају идеолошка и политичка становишта која имају за циљ ограничавање њихове финансијске моћи.

Трећи одговор је неоконзервативни. У економском смислу и он полази од претпоставке да је потребно ограничити јавну потрошњу у корист профита како би се омогућио виши ниво инвестиција. Неоконзервативци, међутим, схватају да је овакву политику тешко спровести без отпора и из тог разлога сматрају да је важно ојачати друштвену кохезију и пристанак оног дела становништва који ће објективно сносити терет изласка из кризе. Јачање друштвене кохезије подразумева оснаживање заједничких вредности унутар групе (нације) и јачање осећаја угрожености која долази из окружења. Отуда не чуде политички захтеви који прате ову оријентацију усмерени на јачање унутрашње кохезије кроз паролe – нација/држава на првом месту и заштита од миграната. Поред тога, неоконзервативци истичу заштиту националних економских и политичких интереса као најважнији политички циљ. Проблем је што у глобализованом свету оваква политика наилази на објективне препреке које се огледају у повећању могућности међуетничких сукоба. Поред тога, попут класичног и нови конзервативизам је „негативна доктрина” (Wallerstein, 2012a: 164).

Антисистемске одговоре представљају различити захтеви за трансформацију система, како с лева, тако и с десна. Они се изражавају у позивима за ванинституционалне промене којима би се променили темељи на којима систем почива. Наравно, ови покрети у први план истичу потребу за деконструкцијом постојећег система док предлози за конститусање новог нису јасно профилисани. Више је, дакле, реч о начелним захтевима који су по свом усмерењу више реактивни него проактивни. Илустрацију овог одговора представља Пегида у Немачкој, али и многи други мање значајни покрети у различитим земљама Европе.

Утицај наведених одговора у великој мери зависи од низа фактора од којих, по нашем мишљењу, треба издвојити следеће:

Снага неолибералне идеологије проистиче из чињенице да је током протеклих четрдесет година стекла снажно упориште у медијима и на универзитетима, па је захваљући активности, пре свега, професора и новинара у великој мери постала саморазумљива и неупитна.⁷ С друге стране, све веће разочарање последицама

⁷ Све до почетка кризе из 2008. године сваки алтернативни поглед, посебно на периферији светског система, представљао је својеврсну интелектуалну јерес. Снага неолибералног убеђења могла се мерити једино са убеђењем у марксистичку идеологију. Интересантно је да

ове политике поткопавало је њену убедљивост и довело у питање њену популарност. Артикулација тог незадовољства у академским круговима нашла је израз у ревитализацији неокензијанизма код аутора попут Кругмана и Стиглица⁸. Међутим, када је реч о обичним људима, чији интереси су били запостављени током претходних деценија, незадовољство је преусмерено у правцу подршке десним политичким перспективама.

Социјалдемократске партије, ослањају се на популарност својих исходишних идеја, мада су током деведесетих година XX века направиле отклон од кензијанске економске политике и напустиле концепт „државе благостања”. У покушају да превазиђу тај јаз траже нову тачку ослонца која би била разумљива губитницима неолибералне глобализације којима се обраћају. Повратак неокензијанизму представља један од путева, а било је покушаја да се изграде нови концепти на које би левица могла да се ослони, као што је на пример, једно време био популарни концепт – „добро друштво” (Vuletić, 2016), али све то без већег успеха. Кључну препреку представља одлучност крупног капитала да одржи своју привилеговану позицију што отежава јачање ове политичке опције која заговара реформистички пут изласка из кризе.

Управо слабости наведених одговора отвориле су врата неоконзервативном приступу који постаје све значајнији, како у центру светског система тако и на његовој полупериферији и периферији. С обзиром да не задиру у темеље постојећих односа прерасподеле богатства овај политички одговор има подршку крупног капитала. Истовремено, позив на јачање темеља друштвене кохезије и пребацивање одговорности за садашње тешкоће на спољне факторе – без обзира да ли је реч о мигрантима, нелојалној конкуренцији која долази из окружења, или другим врстама спољних притисака – добијају подршку значајног дела становништва из средњих и нижих социјалних слојева. Тешко је у овом заокрету препознати неки чвршћи теоријски ослонац. То уосталом и није заокрет који је дошао као последица промишљене идеолошко-политичке амбиције, већ је реч, о пре свега, заокрету руковођеном политичким инстинктом вођа које рачунају на масе којима теоријски оквири не значе много за оријентацију у политичком простору већ се руководе осећањем угрожености.

Глобализација и капиталистички систем

Да би се разумео актуелни заокрет ка неоконзервативизму мора се објаснити економско-политички контекст у коме је до њега дошло. То, пре свега, подразумева да се испита веза неоконзервативизма са глобализацијом.

Глобализација је подстакнута активностима западних компанија ка ширењу тржишта за њихове произоде и услуге, али и смањењу трошкова производње, пре свега издвајањима за плате. То је водило измештању производње у неразвијене земље са слабије организованим синдикалним покретом и нижим нивоом надница.

су у Србији, на пример, најснажнији заговорници неолибералне идеологије почев од краја осамдесетих година XX века неретко били преобраћени идеолози марксизма (Kuljić, 2006).

⁸ Не треба, наравно изгубити из вида ни ауторе који су како на западу (Bourdieu, 1999) тако и у бившим социјалистичким државама доводили у питање неолиберализам и транзицију као њено источно оваплоћење (нпр. Vidojević, 1999).

Мада се чини да су ови процеси искључиво плод корпоративних активности, губи се из вида да су велике корпорације, како је показао Бродел (Braudel, 2007), увек биле снажно ослоњене на државе посебно у кризним приликама. Ситуација се ни данас није битно изменила. Како сажето истиче Волерстин „Свим капиталистима потребна је нека држава или више држава, а њихови конкуренти могу да зависе од неких других држава” (Wallerstein, 2000, str. 35).

Ово је важно нагласити да би се разумело да геополитика није одвојена од глобализације, односно да представља незаобилазну димензију која се мора имати у виду у објашњењу неоконзервативног заокрета. САД као центар светског капиталистичког система након Другог светског рата снажно су подстицале економску глобализацију све док је то ишло у прилог америчким компанијама. Отварање Кине према свету представљало је важан корак у том правцу. Међутим, јачање кинеске привреде уз помоћ кинеске државе омогућило је глобалну супремацију многим кинеским компанијама које данас представљају снажну конкуренцију западним компанијама чак и у областима као што је висока технологија.

То је важно истаћи ако се жели разумети мотивација актуелне америчке администрације за трговински рат са Кином. Јачање кинеских компанија последица је чињенице да оне значајан део свог прихода остварују продајом на западном, пре свега америчком тржишту. Аргументација за трговински рат без обзира што је повезана са истицањем наводне нелојалне конкуренције првенствено је усмерена ка заштити америчких компанија кроз јачање њихове позиције на домаћем тржишту и истовременим слабљењем кинеских компанија.

Овде не можемо улазити у питање да ли ће и какве ефекте ова политика дати на дужи рок, али треба подсетити да је економска криза и рецесија, која је у мањој или већој мери присутна у западној хемисфери од почетка XXI века, мимоишла Кину, која је и у том периоду наставила да остварује високе стопе економског раста.

Релативно опадање америчке привреде убрзало се последњих пар деценија па се, без претеривања, може рећи да се центар светског система лагано премешта из САД у Кину. Ово померање се не дешава први пут у историји. Како показује Волерстин, након доминације Шпаније почетком од почетка XVI века, прво наредно померање било је са Пиринејског полуострва у Уједињене провинције, а завршило се Вестфалским миром. Друга половина XVII века припада Низоземској, али већ пред крај тог периода постаје јасно да се центар помера у Велику Британију, која ће и дефинитивно постати центар након пораза Наполеона и то остати све до почетка XX века. Први и Други светски рат су израз борбе Велике Британије и Немачке за светску доминацију, али се завршавају сломом европских сила, ширењем светског система и премештањем његовог центра у САД. Оно што треба запазити је да су сва ова померања била праћена великим светским сукобима.

Све ово је важно истаћи да би се разумело да је премештање центра економског светског система увек праћено сукобима држава. Логика тих сукоба тешко може бити објашњена без успостављања везе са економским токовима. Снага државе зависи од снаге њене економије, односно великих компанија, а оне, с друге стране, своју моћ у значајној мери дугују подршци држава. Релативна аутономија компанија не противречи овом закључку. Док год таква идеологија одговара компанијама она је државна идеологија, када се из било ког разлога ситуација промени, мења се и

доминантна државна идеологија, односно подршку за долазак на власт имају оне политичке групе које промовишу другачију идеологију.

У том смислу, разумљива је идеолошка напетост која данас влада у развијеним земљама, као и политичка напетост која влада у међународним односима. Економско јачање Кине, односно релативно слабљење западних економија померило је равнотежу која је владала протекле четири деценије у структури глобалног система.

Неолиберализам, који је довео у питање неокензијанску економску теорију и државу благостања, био је одговор на кризу опадајуће стопе профита која је изазвана прерасподелом унутар капиталистичких економија (Harvey, 2012). Међутим, садашња криза тиче се прерасподеле богатства на геополитичком плану. Јачање неоконзервативизма отуда представља логичан одговор на ову констелацију и не треба да чуди подршка коју та идеологија има посебно у САД где је неоконзервативизам увек био повезан са ратоборном реториком.

Овај заокрет није изненадан, како би се могло закључити на основу медијских написа. О неоконзервативном одговору на кризу система која се испољава у схватању да су међународни односи заправо засновани на сили, а не на праву, односно да право само даје легитимитет сили, писао сам пре више од десет година (Vuletić, 2008, str. 14). Један од основних закључака тадашњег истраживања био је да се у догледној будућности могу очекивати све интензивнији сукоби, растући ризици и немири са којима ће се свет суочавати. Тих потреса неће бити поштеђене ни најразвијеније земље, мада ће главни ударац претрпети људи у неразвијеним земљама и регионима (Vuletić, 2008, str.13). Данас, тај закључак делује актуелније него тада.

Vladimir M. Vuletić¹,
University of Belgrade
Faculty of Philosophy
Department of Sociology
Belgrade (Serbia)

GLOBAL NEOCONSERVATIVE TURN²

(Translation In Extenso)

Abstract: The text advocates the thesis that neoconservatism is a global response and not the cause of the crisis of the contemporary world capitalist system. Theoretical foundations are established for the thesis that neoconservatism always appears when capitalism is in danger, while the 2008 crisis represented only the tip of an iceberg warning the gravity of the structural crisis of capitalism. In that respect, neoconservatism is an ideological/political attempt to preserve existing relations in the world capitalist system, disturbed by the accelerated globalization process.

Keywords: neoconservatism, neoliberalism, populism, capitalism.

Introduction

The starting point in this text is that neoconservatism, frequently associated with “authoritarian populism” as a political form through which this ideological orientation is most often demonstrated, is not the cause of the crisis in the contemporary world system, but one of the responses to the capitalism crisis that, due to the accelerated globalization process, also affects its (present) centre.

In that respect, this text is polemical as well because it problematizes a widespread thesis that neoconservatism as a right-wing political project is closely associated with populism directed at undermining the foundations of the liberal state and liberal-democratic political order. Here there is no questioning of the thesis that neoconservatism threatens, to a certain extent, the existing political system, but instead it is claimed to be dominantly directed at protecting and strengthening the foundations of capitalism. The basic thesis is that neoconservatism merely represents a different cape made of coarser fabric in comparison to the silk liberal robe, but essentially has the same function as (neo)liberalism – to legitimize the existing economic structure.

---

¹ vlada.vuletic@gmail.com

² This work was written within the project “*Challenges of New Social Integration in Serbia – Concepts and Actors*” (OI 179035) conducted by the Institute for Sociological Research of the Faculty of Philosophy in University of Belgrade.

In ideological aspect, neoconservatism undoubtedly represents a political challenge to (neo)liberalism and polyarchy³ which have quite successfully responded to the requirements of the global capitalist system for almost four decades. Nevertheless, focusing on the content of this ideological struggle does not speak at all about the reasons why it is waged or about the reasons why neoliberal hegemony is losing its primacy after four decades.

Moreover, by focusing attention on the conflict between neoliberalism and neoconservatism, alternative ideological discourses are being neglected. Namely, apart from neoliberalism and neoconservatism, in the ideological-political arena it is also possible to recognize various forms of socialist or, more precisely, social-democratic ideology, which finds its expression in advocating (neo)Keynesian political economy and high-intensity democracy. It is important to point out that, despite mutual differences, these three ideologies share the same basic beliefs about desirable methods of redistribution of economic and political power within the capitalist system. Namely, all three of them advocate market economy based on the domination of private ownership and representative democracy as a form of political representation and gaining power.

Contrary to these system ideologies, in the political arena it is also possible to identify two anti-system ideologies which question economic and/or political foundations of capitalism. On one hand, there are extremely leftist ideologies which oppose market economy based on private ownership and, on the other hand, there are extreme right-wing ideologies which primarily question democracy as a political foundation on which the modern capitalist system is built.

The 2008 crisis revealed structural problems of capitalism and undermined the dominance of the neoliberal ideology by questioning its legitimization role. The requests for redistribution of wealth became more intense, while issues such as social inequalities gained their academic and general publicity (Stiglitz, 2015, Piketty, 2015, Milanović, 2016). At the same time, there are strengthening radical movements that associate the crisis with the weaknesses of the economic and political system and see the way of overcoming it in the requests for abandoning such foundations.

In that situation, neoconservatism has a dual role. On one hand, it prevents the strengthening of radical right-wing movements and, on the other hand, it should ensure the functioning of the system without concessions that would involve redistribution of social wealth⁴. It also attempts to achieve those goals by moving the field of the political struggle to the geopolitical plane.

What is neoconservatism

Neoconservatism is not a new ideology. It is first mentioned at the end of the 1960s and the beginning of the 1970s as a reaction to the 1968 student movement. Both then

---

³ In this text, the term “polyarchy” will be used instead of the wide-spread term “democracy” in the manner it is defined by William Robinson (Robinson, 2012). The main characteristic of this system is that people can either accept or decline those they should be ruled by (Robinson, 2012, p. 69).

⁴ Personalization of this division is illustrated by the presidential candidates in the USA in 2016. Hillary Clinton represented the neoliberal, Bernie Sanders – social democratic, and Donald Trump – neoconservative response to the crisis.

and now it was an attempt to adapt traditional conservative beliefs to the contemporary capitalist order by connecting with certain liberal views and emphasizing those elements of tradition which are generally accepted even nowadays.

In the political arena neoconservatism is expressed as a political option that wants to participate in the resolution of practical problems of the society, particularly during crises, while in the ideological arena it is expressed as a view of the world striving to realize cultural hegemony. In that respect, it does not differ from other political-ideological attitudes.

The difference lies in the content of the ideological position. It must be immediately emphasized that neoconservatism is quite similar to (neo)liberalism in the sphere of economy. However, in terms of political, cultural or ethical matters, it highlights traditionalism, i.e. those elements of traditionalism such as: nationalism, respect for religion and emphasizing the significance of authority and of public support to authority. Watching Germany, Habermas emphasized neoconservatism as a compromise of tradition and the modern (Habermas, 1983). Claus Offe turns a similar thought into the following formula: neoconservatism = *homo economicus* in the liberal-capitalist society + religion + nationalism (Offe, 1987).

When it comes to the attitude to the contemporary world, neoconservatives think that the ongoing crisis is above all the crisis of authority, leadership i.e. elites and institutions which, seen together, undermine the foundations of social stability, and even the world order itself. The crisis is, first of all, seen as a moral and cultural crisis, or a crisis of values. That is why the emphasis is laid on the change of conscience, values and behaviour and not on the change of the economic (capitalist) system (Vuletić, 2008, pp. 13-24).

Therefore, people should be changed and not the system *as it is*, i.e. as something that is taken for granted and not as something that should be changed in line with suspicious and unexplored visions of the future.

In that respect, neoconservatives maintain the classic conservative attitude that the key role in the social life should be played by the political elite and not by citizens or masses seen primarily as the object of ideologization and not the subject of politics. For that reason, the role of leadership and authority is particularly emphasized.

However, what should be emphasized as an essential difference in relation to traditional conservatism, politically speaking, is that neoconservatives do not mobilize population for the achievement of traditionalist goals, but attempt to immobilize population in order to turn it into the object of government aimed at the achievement of pragmatic goals. That is where the essential difference should be recognized and taken into consideration between neoconservatism and other options, particularly those extreme right-wing political ones (Milardović, 1987). For a neoconservative leader, the people are not the actor of achieving established goals. The leader and the people are not one and the same. There is a pronounced gap between the active elite and the immobilized mass (people). On the other hand, most extreme right-wing political movements see the leader and the people as an inseparable active whole without which it would be impossible to achieve established goals. From the neoconservative point of view, an ideal situation includes an atomized individual who is not politically active except for being part of the electorate. In extreme right-wing visions there are only the people and the state, while an individual can be seen only as part of the people, i.e. a collection of individuals. Moreover, the extreme

right wing is characterized by its loyalty to the sublime idea, whereas neoconservatism gives importance to pragmatism in the achievement of *ad hoc* established goals. Last but not least, authoritarian populism “as a specific form of the capitalist state – unlike the extreme right wing – it keeps most, although not necessarily all, formal representative institutions, while simultaneously it is able to ensure the support of the people” (Offe, 1987). In contrast, the extreme right wing challenges and questions representative institutions.

Despite the above-listed differences, the ongoing ideological struggle involves an attempt, particularly by neoliberals, to represent neoconservative authoritarianism as a form of extreme right wing for the reasons that are not theoretically justified. In fact, neoconservatives are similar to liberals in many aspects, especially in the economic orientation. Habermas, for example, thinks that a significant number in the neoconservative camp is made by disappointed liberals (Habermas, 1983) because between equality and freedom they would rather choose freedom, reasoning that equality leads to homogenization, which in turn leads to totalitarianism and inability to choose. That connection with liberalism is particularly present in the USA, where American neoconservatives from the end of the 20th century, as well as today, see themselves as radical liberals with new positions who defend fundamental values of liberalism from those who corrupted or usurped them (Habermas, 1983).

As we have already seen, it is not easy to determine the ideological position of neoconservatism. However, it is even more difficult to present their practical political goals because they, as formerly said, depend more on concrete conditions and circumstances of individual states than on ideological and value landmarks. Historically speaking, neoconservatism appears at the end of the 1960s and the beginning of the 1970s in the USA. At the time, it represented the counter-movement and reaction to the demands of new, particularly counter-cultural leftist movements, i.e. so-called new left wing advocating the protection of the poor, democratization of education, racial integration, pacifism, antimilitarism, radical feminism, punishment policy alleviation, unlimited media freedom etc. (Habermas, 1983).

Twenty years later, at the end of the short 20th century and the beginning of the new millennium, main goals of neoconservatism in the USA could be briefly defined as follows: strengthening of US military power; strengthening of anticommunism; rejection of economic and political requests of the Third World (particularly in the World Trade Organization); recovery of traditional moral values; advocating “the state of working” as opposed to “the state of wealth”.

Nowadays neoconservatism advances by giving priority to national interests and it legitimizes itself by the struggle for alleged protection from external factors, either migrants or other states such as China, Russia, Iran or the West etc.

If we compare these goals with the goals advocated by neoconservatives in any other country, we can see the difference only in the emphasis of local specificities, while basic topics are essentially quite similar.

Today neoconservatism is frequently associated with the trendy “populism”. This term became suddenly popular after Donald Trump’s victory and Brexit in 2016. Simultaneously it gained a negative value connotation in the dominant liberal key, so it is often used in ideological and daily political struggle, which aggravates the assessment of its cognition range. A special problem lies in the dispute over its theoretical determina-

tion. Apart from the agreement that, as emphasized by Mudde (Mudde, 2018), this term indicates the juxtaposition between the good people and the bad elite, there is still no agreement about whether it is an ideology (Mudde, 2004), a political discourse (Canovan, 2005), or a specific political strategy, i.e. style (Weyland, 2003). However, its association with right-wing ideologies and the attempt to question its democratic potential seem to be most troublesome.

Mudde resolves this problem by claiming that the idea of democracy as majority rule is a hegemonic idea today, but that liberal democracy, which, apart from majority rule, also includes minority rights, the rule of law and division of powers, is questioned (Mudde, 2018). The very fact that the characteristic of right-hand extremism is questioning democracy – as was the case in the first half of the 20th century – creates the basis for the separation of right-wing populism and the radical or extreme right wing that is not even necessarily populist.

Furthermore, in his more recent works Mudde develops the idea that populism is not necessarily only right-wing, but that it is not necessarily disastrous to democracy. Considering populism as a (thin) ideology, he thinks that populism, like other ideologies, may also be encouraging to democracy as its corrective. As a matter of fact, a threat to democracy is posed more by nativism than by populism⁵.

Relevance of present-day neoconservatism

In order to answer the question why neoconservatism today is politically relevant again, it is necessary to start from the introductory premise that neoconservatism usually becomes stronger in the periods of capitalism crises.

Of course, it should not be concluded from this that neoconservatism is the only or the most adequate, and not even necessarily the most popular response to the crisis. The thesis advocated here is that, at the moment, relatively articulated responses to the crisis may be classified as three systemic and two anti-systemic political options⁶.

Systemic responses

The neoliberal response claims that the crisis is the consequence of insufficiently consistent observance of neoliberal principles and a way out of the crisis is possible if entrepreneurs are released from the government restrictions and impositions that aggravate their business operations. To put it simply, lower taxes mean higher profits, which in turn ensure higher investment rates leading to increased production and thus increased employment. A higher employment rate leads to higher demand and smaller social contributions, so there is no need for increasing taxes either. The result of this policy is a win-win scenario everyone benefits from. However, the effects of this policy so far have proved that the initial cost of overcoming the crisis must be paid by lower social layers in order to accumulate profits. The problem is that, despite many decades of the stagnation of the employees' earnings, which has lasted since the beginning of the 1990s (Milanović, 2016), the system has not responded in the expected manner, but experienced a crisis instead.

---

⁵ In Mudde's theory, nativism is a revolt of "natives" against "newcomers", while populism is a rebellion among "natives" (Mudde and Kaltwasser, 2017).

⁶ The term "systemic" here involves those options that advocate the finding of ways out from the crisis within the given capitalist system.

The other, reformist response is basically founded on the neo-Keynesian understanding of economy. The key for the crisis exit is in redistribution of wealth, particularly through various forms of taxation imposed on the wealthiest layers of the society. The aim is to ensure the bigger consumption to lower social layers, which would lead to increased demand and in turn encourage larger production. It would also increase enthusiasm of the population and decrease the dissatisfaction leading to stronger anti-democratic tendencies. A direct burden of exiting the crisis according to this “recipe” should be borne mostly by the wealthiest layers (Krugman, 2010; Stiglitz, 2015; Piketty, 2015). That is also the basic problem of this approach because ideological hegemony and political power depend on the financial support which may be provided only by the richest ones. Their interest is definitely not to strengthen ideological and political attitudes aimed at restricting their financial power.

The third answer is the neoconservative one. Economically speaking, it also starts from the assumption that public consumption should be restricted for the sake of profits in order to ensure a higher level of investments. However, neoconservatives understand that such policy is difficult to apply without resistance and that is why they find it important to strengthen social cohesion and consent of the part of the population that will objectively bear the burden of the crisis exit. The strengthening of social cohesion implies the empowerment of common values within a group (nation) and the increasing feeling of threat coming from the environment. That is why one should not wonder about the political requests accompanying this orientation, aimed at the strengthening of internal cohesion through slogans – nation(state in the first place and protection from migrants. In addition, neoconservatives emphasize protection of national economic and political interests as the most important political goal. The problem is that in the globalized world such policy encounters objective obstacles reflected in the increased possibility of inter-ethnic conflicts. Moreover, new conservatism, just like classic conservatism, is also a “negative doctrine” (Wallerstein, 2012a: 164).

Anti-systemic responses include various requests for transformation of the system – both on the left and right wings. They are demonstrated by calls for non-institutional changes that would change the foundations the system lies on. Of course, these movements primarily emphasize the deconstruction of the existing system, while proposals for constituting the new one are not clearly profiled. Therefore, those are general requests whose orientation is more reactive than proactive. This response is illustrated by Pegida in Germany, as well as many other minor movements in different European countries.

The influence of the listed responses depends to a large extent on a series of factors from which, in our opinion, the following should be pointed out:

The power of neoliberal ideology derives from the fact that during the past forty years it gained a firm stronghold in media and at universities, so thanks to the activities of primarily professors and journalists, became self-explanatory and unquestionable to a large extent.⁷ On the other hand, an increasing disappointed by the consequences of this

---

⁷ Until the beginning of the 2008 crisis, every alternative attitude, particularly on the periphery of the world system, constituted a kind of intellectual heresy. The power of the neoliberal belief could be compared only with Marxist ideology. It is interesting that in Serbia, for example, the strongest advocates of neoliberal ideology starting from the end of the 1980s were often Marxist ideology converts (Kuljić, 2006).

policy undermined its persuasiveness and questioned its popularity. This dissatisfaction in the academic circles was articulated in the revitalization of neo-Keynesianism among authors such as Krugman and Stiglitz⁸. Nevertheless, when it comes to ordinary people whose interests were neglected during the past few decades, this dissatisfaction was redirected towards support to right-wing political perspectives.

Social democratic parties rely on the popularity of their original ideas, although during the 1990s they deviated from Keynesian economic policy and abandoned the concept of the “state of welfare”. In an attempt to overcome that gap, they search for a new fulcrum that would be understandable to the losers of neoliberal globalization they address. Their return to neo-Keynesianism constitutes one of the ways, while there were also attempts to build new concepts on which the left wing could rely, such as, for example, a popular concept for a certain period of time – “a good society” (Vuletić, 2016), but with no substantial success. A key obstacle is the determination of large capital to maintain its privileged position, which aggravates the strengthening of this political option that advocates a reformist way out of the crisis.

The weaknesses of the listed responses are the ones that opened the door to the neo-conservative approach which is becoming more significant both in the centre of the world system and on its semi-periphery and periphery. Since they do not go deeper into the foundations of the existing relations in the redistribution of wealth, this political response is supported by large capital. At the same time, a call to strengthen the foundations of social cohesion and transferring the responsibility for present difficulties to external factors – no matter whether it is about migrants, unfair competition coming from the environment or other types of external pressures – gain support from the substantial part of middle-class and lower-class population. In this turn it is difficult to recognize a stronger theoretical support. In any case, it is not a turn resulting from a reasoned ideological-political ambition, but primarily a turn guided by the political instinct of the leaders who count on the masses to which theoretical frameworks do not mean much for the orientation in the political space, but are guided by the feeling of being threatened.

Globalization and the capitalist system

In order to understand the current turn towards neoconservatism, it is necessary to explain the economic-political context in which it occurred. First of all, it means examining the connection between neoconservatism and globalization.

Globalization is encouraged by the activities of Western companies towards the expansion of the market for their products and services, as well as the reduction in the production costs, primarily salary appropriation. That led to the displacement of production to underdeveloped countries with poorly organized union movements and lower wage levels. Although these processes seem to be exclusively the product of corporate activities, the fact is ignored that large corporations, as shown by Braudel (Braudel, 2007), have always strongly relied on the states, particularly in the time of crisis. The situation has not substantially changed today either. As Wallerstein succinctly explained, “all capital-

---

⁸ Of course, we should not ignore the authors, both in the West (Bourdieu, 1999) and in former socialist countries, questioned neoliberalism and transition as its Eastern embodiment (e.g. Vidojević, 1999).

ists need one or several states while their competitors may depend on some other states” (Wallerstein, 2000, p. 35).

It needs to be emphasized in order to understand that geopolitics is not separated from globalization, i.e. that it constitutes an unavoidable dimension to be considered in the explanation of the neoconservative turn. The USA as the centre of the world capitalist system after the Second World War used to strongly encourage economic globalization as long as it was in favour of American companies. The opening of China towards the world constituted an important step in that direction. However, the strengthening of Chinese economy with the aid of the Chinese government ensured the global supremacy to many Chinese companies which are strong competition to Western companies today, even in the fields such as high technology.

That is important to emphasize if we want to understand to motivation the current American administration for the trade war with China. The strengthening of Chinese companies is the consequence of the fact that they realize large part of their income through sales in the Western, primarily American market. The argumentation for the trade war, regardless of it being connected with the emphasizing of the alleged unfair competition, is primarily directed at protecting American companies through the strengthening of their position in the domestic market and simultaneous weakening of Chinese companies.

Here we cannot discuss the likelihood and kind of effects of this policy in the long run, but we should remind that the economic crisis and recession, present in the Western hemisphere to a larger or smaller extent since the beginning of the 21st century, did not affect China, which continued to achieve high rates of economic growth even during that period.

A relative decline in the American economy has accelerated in the past few decades so it can be said with no exaggeration that the centre of the world system is slowly moving from the USA to China. This shift does not take place for the first time in history. As shown by Wallerstein, after the domination of Spain at the beginning of the 16th century, the first shift to follow was from the Iberian Peninsula to the United Provinces, ending with the Peace of Westphalia. The second half of the 17th century belonged to the Netherlands, but just before the end of that period it became clear that the centre shifted to Great Britain, which definitely became the centre after Napoleon’s defeat and maintained that position until the beginning of the 20th century. The First and Second World Wars were the expression of the struggle of Great Britain and Germany for the world domination, but they ended with the decline of European powers, expansion of the world system and its displacement to the USA. What should be noted is that these shifts were accompanied by large world conflicts.

All this must be emphasized in order to understand that the displacement of the centre of the economic world system is always accompanied by the conflict among the countries. The logic of such conflicts is difficult to explain without establishing the connection with economic trends. The power of a country depends on its economy, i.e. large companies which, in turn, owe their power largely to the support of their respective countries. The relative autonomy of the companies does not contradict this conclusion. As long as this ideology suits the companies, it is a state ideology, but whenever the situation changes for any reasons, the dominant state ideology will change too, or, support in coming to power is provided to those political groups promoting a different ideology.

In that respect, it is possible to understand both the ideological tension in the developed countries and the political tension in the international relations. The economic strengthening of China, i.e. relative weakening of Western economies, shifted the balance present in the global system structure in the past four decades.

Neoliberalism, which questions the neo-Keynesian economic theory and the state of welfare, was the response to the crisis of the decreasing profit rate caused by the redistribution within capitalist economies (Harvey, 2012). However, the ongoing crisis refers to the redistribution of wealth on the geopolitical plane. That is why the strengthening of neoconservatism represents a logical answer to this constellation and the support for that ideology should come as no surprise especially in the USA, where neoconservatism has always been associated with the belligerent rhetoric.

This turn is not sudden as it might be concluded on the basis of media writing. More than ten years ago I wrote about the neoconservative response to the system crisis demonstrated in the understanding that international relations are actually based on power and not on law, i.e. that only law gives legitimacy to power (Vuletić, 2008, p. 14). One of the main conclusions of the previous research was that the world would expect to face more intensive conflicts, increasing risks and riots in the foreseeable future. Such disturbances would affect even the most developed countries, although the people in underdeveloped countries and regions would suffer the worst consequences (Vuletić, 2008, p. 13). Today that conclusion seems to be more relevant than in the past.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

Bourdieu, P. (1999). *Acts of Resistance: Against the Tyranny of the Market*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva [In Serbian]

Braudel, F (2007): *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe-XVIIIe siècle. 1 - Les Structures du quotidien*. Beograd: Službeni list [In Serbian]

Canovan, M. (2005): *The People*. Cambridge: Polity Press

Habermas, J. (1983). Neoconservative Culture Criticism in the United States and West Germany: An Intellectual Movement in Two Political Cultures. *Telos*, 1983(56), 75-89. doi: 10.3817/0683056075

Harvey, D. (2012). *A brief history of neoliberalism*. Novi Sad: Mediterran [In Serbian]

Krugman, P. (2010). *Depression Economics Returns*. Smederevo: Heliks [In Serbian]

Kuljić, T. (2006). *Memory culture*. Beograd: Čigoja [In Serbian]

Milanović, B. (2016). *Global Inequality*. Novi Sad: Akademska knjiga [In Serbian]

Milardović, A. (1987). Neo-Conservatism, New Right Wings, The Right Radicalism, and Foreigners in Western Europe. *Migracijske i etničke teme*, Vol 3, No 3-4, 261-274 [In Croatian]

Mudde, C and Kaltwasser, R.C. (2017), *Populism: A very Short Introduction*. Oxford press

Mudde, C. (2004): *The Populist Zeitgeist*. Available at: https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/2CD34F8B25C4FFF4F322316833DB94B7/S0017257X00002372a.pdf/populist_zeitgeist.pdf 21/06/2019

Mudde, C. (2018). How populism became the concept that defines our age. *The Guardian*, November 22nd

Offe, C. (1987): Democracy against the welfare state?: Structural foundations of neo-conservative political opportunities. *Political Theory* 15 (4), 501-537

Piketty, T. (2015). *Capital in the Twenty-First Century*. Novi Sad: Akademska knjiga [In Serbian]

Robinson, W. (2012). *Promoting polyarchy*. Beograd: Albatros plus [In Serbian]

Stiglitz, J. (2015). *The Great Divide*. Novi Sad: Akademska knjiga [In Serbian]

Vidojević, Z. (1999). Liberal totalitarianism. *Sociološki pregled* 33 (1-2), 105-123. doi:10.5937/socpreg9901105V [In Serbian]

Vuletić, V. (2008). *Between the national past and (an) European future*. Beograd: Služebni glasnik [In Serbian]

Vuletić, V. (2016). A Good Society And Its Actors. In S. Orlović (ed) *Social Democracy In Europe And Concept of "Good Society"*. Beograd: FES. Available at <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/12951.pdf> [In Serbian]

Wallerstein, I. (2000). *Utopistics*. Beograd: Republik, [In Serbian]

Wallerstein, I. (2012). *The Modern World-System (Book 1)*. Podgorica: CID, [In Serbian]

Wallerstein, I. (2012a). *The Modern World-System (Book 2)*. Podgorica: CID [In Serbian]

Weyland, K. (2003). *Neopopulisam and neoliberalism in Latin America: How Much affinity?* Available at <http://lasa.international.pitt.edu/lasa2003/weylandkurt.pdf> 28/06/2019